

Ideologie z perspektivy první osoby

Václav Tollar

Archiv Ladislava Hejdánka

vaclav.tollar@gmail.com

Abstract:

Ideology from a First Person Perspective

The article presents, in an integrated form, the main lines of Hejdánek's thinking regarding ideology. It is based on published and unpublished texts and on sound recordings from his "apartment" seminars. Hejdánek does not approach ideology as being a fixed, ready-made system of tenets or dogmas, instead seeking a deeper understanding of the ideological mode of thought. The rise of ideologies is, according to him, a modern phenomenon, and Hejdánek considers it to be a kind of reprise of the myth in the modern age. He shows what is the precondition for the possibility of ideology, how ideology conditions human consciousness and how we can free ourselves from its power. According to Hejdánek, the starting point for this does not lie in a struggle with ideology on its own turf. Ideology can be overcome only by something that stands in radical opposition against it – that is, by the development of people into spiritual beings by way of truth, conscience and faith.

Keywords: Ladislav Hejdánek, Karl Marx, Georg Picht, Hermann Broch, ideology, consciousness, kitsch, eschatology, faith, conscience, truth

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.3r.559>

Ideologie patří do okruhu témat, jimiž se Ladislav Hejdánek celoživotně zabýval. Nesouviselo to jen s politickým režimem, v němž prožil velkou část dospělého života a vůči kterému se aktivně vymezoval. Ideologie ho zajímaly z obecnější perspektivy. Jejich vzestup pokládal za širší, dokonce klíčový symptom novověké krize evropské civilizace. Ideologie ovšem nejsou jen různé systémy pouček a dogmat, které si s tímto slovem obvykle spojujeme; ty pro Hejdánka představují jen pomyslnou špičku ledovce, jakousi vnější stránku ideologií. Mnohem důležitější je porozumět tomu, jak korespondují s dějinnou situací dnešního člověka, a zohlednit také cosi jako vnitřní stránku ideologií, která vychází vstříc instinktivním potřebám lidského nitra, aby si ho následně podmanila. K reflexi širší dějinné situace, ve které se nacházíme, podle Hejdánka patří povědomí o tom, že zápas s mýtem, religiozitou a s metafyzickým myšlením, který se v evropské kultuře odehrával v po-

sledních tisíciletích, opět začínáme prohrávat. Navzdory zjevnému pokroku v mnoha oblastech se lidstvo znovu děsí budoucnosti, přimyká se k jistotám a danostem a jeho velká část poklesá do nového mytického spánku. „Nemo- hu se smířit s myšlenkou, že poslední tři tisíce let překonávání mýtu byly jen přechodným poblázněním části lidstva, z něhož už už přichází vystřízlivě- ní,“¹ píše Hejdánek na konci 70. let. Vývoj posledních desetiletí mu bohužel dává spíš za pravdu a nezdá se ani, že by se to v dohledné době mohlo změnit.

Zakotvení v duchovní tradici křesťanství, které ovšem v jeho pojetí nezna- mená religiozitu, nýbrž důslednou vzpouru proti ní, Hejdánkovi umožnilo citlivěji než jiným rozpoznat v ideologiích novodobou podobu mýtu. Ta ne- jenže člověka uzavírá do ohraničeného myšlenkového systému pouček a dog- mat, ale zejména brání jeho uskutečňování jako duchovní bytosti; v tomto smyslu ideologie reprezentují odvrácenou, nelidskou stránku existence no- vodobého člověka. To zejména v dnešní době může znít překvapivě, neboť pů- sobení ideologií si běžně spojujeme spíš s útlakem a omezením svobody člo- věka, a lidskou svobodu s „technickými“ spíš než s duchovními souvislostmi.

Vedle křesťanství inspirovaly Hejdánka také kritické úvahy mladého Marxe. Ocenění pronikavosti Marxova myšlení, které odhaluje ideologii jako falešné společenské vědomí, najdeme na více místech. Hejdánek ovšem s Marxovými úvahami zacházel velmi svobodně a uváděl je do nečekaných souvislostí. V polemice s Milošem Rejchrtem v roce 1978 třeba napsal: „Ří- kat tuctovým lidem s prefabrikovanými zvyky i názory, že jsou ‚jedineční a nenahraditelní‘, znamená poskytovat jim ‚náboženství‘ v Marxově smyslu, tj. uskutečňovat jejich jedinečnost a nenahraditelnost ve fantazii, protože jako lidské bytosti žádnou pravou jedinečnost a nenahraditelnost nemají. V naprosté shodě s Marxem bych v takovém případě prohlásil, že odstranění takovéto iluzorní jedinečnosti a nenahraditelnosti lidí je nezbytným pož- davkem a předpokladem jejich skutečné jedinečnosti a nenahraditelnosti.“²

V rámci samizdatu, který se intelektuálně vymezoval vůči oficiální ideolo- gii, měl Hejdánek potřebu poukazovat na ideologičnost názorů, které zněly spíš alternativně, ne-li protirežimně, a ještě se u toho oháněl Marxem. Ne- zdráhal se při tom střílet do vlastních řad. Nezněla by ovšem jeho slova tvrdě i v dnešní době? „Souhlasím s tím, že každý člověk je povolán k jedinečnosti a nenahraditelnosti, každý je pozván k tomu, aby se stal osobností, aby se stal ‚duší‘. Ale vůbec nesouhlasím s tím, aby se každý za jedinečného a nenahra- ditelného prostě považoval, aby se jeho jedinečnost a nenahraditelnost pro- hlásila za hotovou věc. (...) Otázka není, zda každý člověk je jedinečnou a ne-

1 Hejdánek, L., Reakce na články Rudolfa Battěka a Miloše Rejchrta. *Dialogy*, roč. II, 1978, č. 6–7, s. 52. Samizdat: Praha – Brno, [Rudolf Battěk / Ladislav Hejdánek / Jan Tesář].

2 Hejdánek, L., Reakce na článek Miloše Rejchrta. *Dialogy*, c. d., s. 10–11.

nahradiitelnou bytostí; zcela jistě není. Otázkou je, jak se takovou jedinečnou a nenahraditelnou bytostí může a má stát.“³

Zkoumání toho, jak ideologie brání uskutečňování člověka jako jedinečné a nenahraditelné duchovní bytosti, vedlo Hejdánka do těsné blízkosti dalších témat, k nimž patřily zejména pravda, nepředmětnost nebo víra. Pochopit a popsat, jak ideologie zasahuje nejvlastnější lidské nitro, ale také, jak se vysvobozovat z její moci, to všechno byly pro Hejdánka vysoce aktuální myslitelské výzvy. Téma ideologie, které se běžně pojímá hlavně ve společenských kontextech, se v jeho pojetí stává význačným tématem osobní etiky. Ideologie z tohoto etického pohledu nikdy není jen záležitostí těch druhých, ale především mojí vlastní. Posun v perspektivě má dobrý smysl i z hlediska Hejdánkova systému: zkoumání pravých událostí (v tomto případě lidských subjektů a jejich vědomí) má metodickou přednost před zkoumáním událostí nepravých (společenských útvarů a společenského vědomí). Jedině konkrétní živý subjekt se může (a pod vlivem ideologie ovšem nemusí) otevřít nepředmětné výzvě, zatímco společnost jako nepravý celek se takové výzvě může otevřít vždy jen nepřímo, skrze otevřenost svých subjektů. Úkol člověka spočívá podle Hejdánka právě v této stále znovu obnovované otevřenosti, se kterou se dává do služeb pravdě, aby byl jejím prostřednictvím proměňován. Ideologie, která se s takovou otevřeností nutně vylučuje, naopak „znamená zabouchnuté dveře“⁴.

Cílem tohoto textu není redukovat Hejdánkovo pojetí ideologie na etickou perspektivu první osoby – u Hejdánka samozřejmě najdeme i důležité úvahy o ideologii ve smyslu společenského vědomí. Cílem je ukázat, že perspektiva první osoby představuje jakési jádro či hlubší předpoklad Hejdánkova uvažování o ideologii, od kterého se společenské úvahy odvíjejí. Vedle interpretace Hejdánkovy filosofie jde ovšem také o pokus odhalit něco z povahy ideologie samé.

Falešné vědomí

Termín „ideologie“ se v dějinách myšlení objevuje až na konci osmnáctého století a jako relevantní téma ho uchopili teprve Marx s Engelsem ve spise *Německá ideologie*. Inspirovali se Feuerbachovou kritikou náboženství jako falešného vědomí a uvědomili si, že jeho argumentace ve skutečnosti popisuje výrazně širší fenomén, než je problém náboženství. Ideologické vědomí se jím z této perspektivy ukázalo jako něco, co se postupně emancipuje od lidské vůle i od vazby na skutečnost a co se stává čímisi samostatným, na nás

3 Tamtéž.

4 Hejdánek, L., *Ideologie a kýč*. *Plamen*, 10, 1968, č. 6, s. 21.

i na skutečnosti nezávislým. Skutečnost je pod vlivem ideologie nahrazena svým „převráceným obrazem“, zatímco ke skutečnosti samé přístup pod vlivem ideologického vědomí ztrácíme. Převráceným obrazem skutečnosti pak nemusí být jen na pověře založené náboženství, pokrytecká morálka či prázdná spekulativní metafyzika, ale také panující náhled na ekonomické uspořádání společnosti, což bylo téma, o které se Marx s Engelsem zajímali nejvíc.

Při rozpracování tohoto východiska originálně propojili ideologii s tématem zájmů a také s tématem společenských tříd. Ideologie (jakožto specifické společenské vědomí) nabízí způsob, jakým vládnoucí třída zdůvodňuje, a tím fakticky zajišťuje to, na čem má největší zájem, tedy pokračování *statu quo* – včetně toho, že právě ona zůstane třídou vládnoucí. Místo, které v ideologickém popisu zaujímá třída ovládaná, proletariát, vysvětluje situaci proletariátu jako holou nutnost, která vlastně ani nemůže být jiná. Tím se výrazně oslabuje jakýkoli kritický osten v reflexi jeho situace. Aby se nevýhodné postavení proletariátu mohlo změnit, je podle Marxe a Engelse nejprve nutné osvobodit dělníky z vlivu panující ideologie, která je v jejich postavení udržuje. Protože však panující poměry potvrzují stávající ideologické vidění skutečnosti, je třeba změnit poměry, pohnout se skutečností samou, revoluciovat ji; a tedy reálně proměnit životní podmínky dělnické třídy.

Odhlédněme od potíží a rozporů, které marxistické pojetí ideologie i společenské praxe provázely v pozdějším čase, a sledujme, jako to činí i Hejdánek, co tento pohled na ideologii ve spojení se společenskými třídami a jejich zájmy naopak inspirativně vystihuje. Hejdánek si zcela jistě nedělal iluze o (zejména pozdějších) marxistických úvahách o společnosti a už vůbec mu nebyl blízký jejich „vědecký“ objektivismus,⁵ oslovilo ho nicméně kritické rozpoznání, že ideologie není jen jakési nesprávné vědomí, obyčejný omyl nebo pouhá chyba v našem přesvědčení. Není to ani nedostatek poznání, který bychom dalším úsilím jednoduše překonali. Marxistická formule odhaluje ideologii jako „falešné vědomí“,⁶ tedy osobně (a dokonce třídně) motivovaný

5 Momentů, kde se Hejdánek od marxismu zřetelně distancoval, by se našlo víc a zasloužily by samostatný rozbor – i s ohledem na diskuse křesťanů s marxisty, které u nás probíhaly v 50. a 60. letech minulého století a jichž se Hejdánek aktivně účastnil. Marxismus v posledu považoval za jakousi křesťanskou herezi, která je křesťanství jen zdánlivě blízká svým humanismem (alespoň v teorii). Ježíš pro Hejdánka nebyl v první řadě sociální reformátor, ale ten, kdo v opozici k materiálním starostem poukazoval na nutnost duchovního směřování člověka.

6 Sám termín „falešné vědomí“, který je s marxismem běžně spojován, se ovšem v *Německé ideologii* neobjevuje a poprvé jej použil až o desítky let později Engels v dopise Franzi Mehringovi z roku 1893 (Engels, F., *Dopis Franzi Mehringovi z června 1893*. In: Marx, K. – Engels, F., *Spisy*. Sv. 38. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 133). I když si této okolnosti Hejdánek nejspíš nebyl vědom, nešlo mu o termín, ale o myšlenku.

omyl, na jehož falešnosti máme sami zájem, lpíme na něm a nezbavujeme se ho vůbec snadno, neboť je konstitutivní součástí našeho porozumění světu.

Ideologie v tomto pojetí umí být člověku až nebezpečně blízká a připomíná cosi jako osvětí, které je zdrojem naší jistoty o světě. Právě kvůli její schopnosti legitimizovat naše zájmy a zbavovat nás životních nejistot máme na ideologii takový zájem, dokonce i tehdy, když je pro nás ve skutečnosti nevýhodná. Ideologický zájem se výrazně posiluje v širší, podobně společensky situované třídě lidí, s nimiž rezonujeme. Ideologie proto není chybná nauka, kterou někdo zastává (nebo v minulosti zastával) a od níž se lze na základě „zdravého rozumu“ nebo přesvědčivých logických argumentů jednoduše distancovat. Způsob, jakým si nás ideologie podmaňuje, je ve skutečnosti mnohem rafinovanější.

Ideologie a reflexe

Pro ideologické vědomí je charakteristické, že není schopno kritické reflexe. Schopnost reflexe, která by měla odhalit chyby i jejich případnou ideologickou motivaci, je totiž sama napadena ideologií, takže určité chyby prostě nerozpozná. Abychom si to přiblížili, vyjděme z triviálního příkladu omylu smyslového vnímání, který Hejdánek rozebírá na bytovém semináři na konci března 1981. V dále pozorujeme černé ptáky. V samém faktu vnímání chyba většinou nenastává (i když jistě není vyloučena). Častěji se omyl objevuje při interpretaci toho, co vidíme – například při identifikaci vnímaných ptáků s určitým ptačím druhem, třeba s vránami (přestože ve skutečnosti jsou to, řekněme, havrani). Místem omylu je tu vyšší rovina reflexe, která vnímání chybně interpretuje.⁷ Ani ideologie obvykle nepotřebuje jít tak daleko, aby popírala základní rovinu našeho vnímání. Ihned ale podsouvá svou vlastní interpretaci a zařazuje vnímaný jev do jiného rámce, takže při jejím přijetí vlastně vnímáme něco jiného, než co odpovídá skutečnosti.

Popsaný omyl s černými ptáky je jistě nesprávným vědomím, nemá ale ještě ideologickou povahu. K tomu, aby se omyl stal ideologií, musí existovat cosi jako „ideologické zázemí“. Například, uvádí Hejdánek, když starou vrbu v mlze nebo ve večerním šeru pokládáme za hasrmana, je v tom zahrnut nutný předpoklad, že již předem existuje a je nám známa pověra, že existují hasrmani. Kdybychom takovou pověru neznali, nikdy bychom si vrbu s hasrmanem splést nemohli. V našem vědomí tedy musí být připraveno ještě

7 Podrobněji k jednotlivým rovinám reflexe viz např. Hejdánek, L., K otázce meontologické archeologie. In: *tyž, Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti.* Praha, OIKOYMENH 1997, s. 160. Stručně na příkladu vnímání: první rovina odpovídá vědomí, že něco vidíme; druhá to viděné určuje a zařazuje do rámce našeho poznání; třetí předchozí zařazení kriticky prověřuje; a podobně může být zpochybněno i toto naše prověření, což by byla rovina čtvrtá.

něco dalšího, co umožní ideologickou a nikoli jen nahodile chybnou identifikaci toho, co vidíme.

Ani existence báchorky ovšem nestačí k tomu, abychom pověru o hastrmanech mohli pokládat za ideologii. Báchorka, které nikdo neuvěří, se těžko může stát vlivnou. V tom se odhaluje další významný rys: každá ideologie usiluje o vysoce funkční podobnost pravdě. Je úspěšná jedině tehdy, je-li přesvědčivá, a aby toho dosáhla, musí se velmi blízce pravdě podobat. Myšlenkové prostředky, které tvoří její „ideologické zázemí“, musí odpovídat tomu, co je v dané společenské situaci pokládáno za důvěryhodné; ideologie musí jít s dobou, jinak ztrácí vliv. Na pravdě jí přitom nijak nezáleží; pravda má pro ni hodnotu pouze účelovou. Ideologie do sebe může stejně dobře integrovat také nepravdu, pokud jde o nepravdu dostatečně přesvědčivou a v tomto smyslu funkční.⁸

Ideologie proto také nikdy nevystupuje jako ideologie, ale ve snaze, aby neztratila svou přesvědčivost, se vydává za pravdu. Oběti ideologizace se často stává i sám výměr ideologie. Někdy je pro ideologii výhodné definici přehnaně zúžit, aby přestala být její součástí, jindy naopak rozšířit, aby se otupil ostn, který by mohl ideologii ohrožovat. Dá se například relativizovat, ukazuje Hejdánek na bytovém semináři, nakolik má být ideologie spojena se společenskou třídou. Proč by nemohly existovat ideologie svázané s menšími a specifitějšími, nebo naopak výrazně širšími skupinami ve společnosti, než jsou právě společenské třídy? Lze například zvažovat, jestli výměr nerozšířit natolik, že by pak ideologické bylo třeba celé předmětné myšlení, jehož nositelem by tak byla takřka celá dnešní civilizace. Takové tázání je jistě legitimní, ale musíme při něm vždy sledovat, jestli nám snahu zúžit či rozšířit výměr ideologie nepodsouvá zájem vyjmout z této kategorie nějakou ideologii vlastní, které nereflektovaně podléháme. Naše reflexe nebývá tak neutrální, jak se domníváme, a snadno může být zasažena ideologickým zájmem.

Zajímavým krajním případem ideologizace výměru ideologie je přesvědčení, že ideologii je v zásadě jakýkoli názor, včetně toho, který zastávám já sám. Takový přístup budí sympatie, neboť se zdá, že jeho nositel kriticky reflektuje svá východiska a nemyslí si, že je na tom se svými názory lépe než jiní. Ve skutečnosti mu ale takové přesvědčení brání se ideologického myšlení zbavit, neboť postrádá důvod, proč by se měl chtít z vlivu ideologie vymanit. Nemá, co lepšího by získal – cokoli jiného bude podle jeho přesvědčení zase jen ideologie.

8 Termín „pravda“ v této pasáži není nutné hned vykládat objektivisticky. U Hejdánka pravda rozhodně neznamená shodu s realitou; vnáší spíš do našeho světa distinkci mezi tím, co jest, a tím, co být má. Tuto distinkci lze mimo jiné uplatnit také na stav našeho poznání. Podrobný výklad Hejdánkova pojetí pravdy ale přesahuje možnosti tohoto textu.

Problematická je také tendence delegovat reflexi na nejrůznější formálně strukturované procesy. Ty totiž ve skutečnosti představují jen nápodobu, zideologizovanou podobu reflexe. Formální zájem v nich dávno převládl nad snahou opravdu něco odhalit. Ostatně žádná reflexe nemůže odhalit ideologičnost jednou provždy. „Všude tam,“ říká Hejdánek, „kde je doma filosofie, tj. všude tam, kde se provádí reflexe třetího a vyššího řádu, všude tam je živá, aktuální a naprosto nepřehlédnutelná problematika ideologičnosti.“⁹ Pravda je možná jenom tam, kde je možná i lež, jinak by pravda ztratila smysl. Nebezpečí lži tedy nutně doprovází a ztěžuje každé hledání pravdy. Odstranit možnost lži znamená odstranit možnost pravdy. A tak pravdu jakéhokoli zkoumání nelze žádným mechanickým, ale ani vědeckým či procesním způsobem uchránit před lží.

Ideologie a kýč

Pozoruhodný Hejdánkuv text „Ideologie a kýč“¹⁰ z roku 1968 vychází z neotřelé paralely mezi principem ideologie a principem kýče. Inspiruje se úvahami Hermanna Brocha a Ludwiga Giesze, pro které kýč není nedokonalé umění, ale dokonalé paumění, dokonce reprezentant zla.¹¹ Kýč není chybou či nedostatkem dovednosti, je vytvářen záměrně, s přesností a s vysokou mírou kompetence. Podobně jako musí být přesvědčivá každá ideologie, která má být skutečně účinná, musí být přesvědčivý (atraktivní, líbivý) také kýč. Kýč není jen úpadkovým útekem k „starému dobrému“,¹² k již vyzkoušenému a osvědčenému, kýč (podobně jako ideologie) jde s dobou, souzní s nejmodernějšími trendy, a někdy se dokonce pokouší diktovat směr uměleckého vývoje.

Princip kýče se ovšem neuplatňuje jen v úzce kulturní oblasti, stejně jako se princip ideologie netýká jen společenského vědomí. Obojí, kýčovitost i ideologičnost, spolu těsně souvisejí a představují jistou bytostnou možnost lidského života, která je obecnější. Tato možnost není jen problém cynických, mravně pokleslých producentů kýče nebo ideologie, ale týká se každého z nás a toho, pro co se v životě rozhodujeme. To, že si své volby mnohdy nejsme dostatečně vědomi, souvisí jak s nedostatkem reflexe, tak se schopností ideologie i kýče účinně zakrývat svou pravou povahu.

9 Hejdánek, L., *Ideologie jako falešné vědomí I*. Nahrávka bytového semináře z 30. března 1981. Archiv Ladislava Hejdánka, 8:10. Zvukové záznamy nepublikovaných seminářů jsou dostupné na webových stránkách Archivu Ladislava Hejdánka: www.hejdanek.eu.

10 Hejdánek, L., *Ideologie a kýč*, c.d., s. 12–21.

11 K tomu také Hejdánek, L., *Myšlenkový deník* 87/148. Hejdánkovo nepublikované rukopisy jsou dostupné na webových stránkách Archivu Ladislava Hejdánka: www.hejdanek.eu.

12 Hejdánek, L., *Ideologie a kýč*, c.d., s. 13.

Kýč ani ideologie totiž nikdy neexistují samy o sobě, ale vždy jen v parazitním vztahu k umění nebo k filosofii. Jsou jejich falešnou nápodobou, přičemž „každý hodnotový systém může být vnitřně napaden takovým imitačním systémem“.¹³ Kýč napodobuje umění ve všech jeho vnějších rysech, chybí mu ale vnitřní otevřenost, která je podle Hejdánka podstatou uměleckého díla.¹⁴ Ohrožení kýčovitostí, i když je založeno na vnějším napodobování, proto nepřichází zvenčí, ale zevnitř. „Kýčovitost je ve všech oblastech lidského života co nejužší spojena se samotným jádrem, s vlastním zdrojem a s vnitřní strukturou našeho počínání.“¹⁵ Tímto jádrem, zdrojem a vnitřní strukturou našeho činění myslí Hejdánek vztah k pravdě.

Lživost ideologie totiž vůbec není problém, který by souvisel jen s nesprávností určité nauky, ale „má své kořeny ve lživosti, prolhanosti lidské existence, a to nikoli pouze soukromé, ale také a především společenské“.¹⁶ A něco podobného lze říci také o kýči: „filosofie, která zdůvodňuje, ospravedlňuje a v podstatě zakrývá kýčovitou povahu života člověka a společnosti, se stává kýčovitou filosofií, filosofickým kýčem, ideologií.“¹⁷ Ludwig Giesz upozorňuje na rozpolcenost, kterou pozorujeme mezi společenskou existencí výrobců kýče (v níž svou praxi vykládají jako pouhý zdroj obživy) a jejich soukromým životem (v němž rozpoznávají a sponzorují skutečné umění – a vydávají to za svou „pravou“ existenci).¹⁸ Příklad ukazuje obecnější potřebu před jinými i před sebou omlouvat a obhajovat nedůstojné podoby své vlastní existence. „Člověk každou svou činností vydává počet sám o sobě; zejména pak v umění a ve filosofii je schopen se přímo k sobě vztahovat, vytvořit svůj vlastní obraz a dospět v něm k sebeuvědomění, sebepochopení. Jestliže volí raději kýč než umění, dá-li přednost ideologii před pravdou, je to vždycky proto, že takové lživé, vylepšující zrcadlo potřebuje, neboť jeho skutečná podoba, jeho skutečná existence je tak falešná, nedůstojná, křiklavě nelidská, že musí být zakryta, nalíčena, maskována.“¹⁹

Úlohou ideologie je zakrývat nedůstojnost života člověka, a tím ho v této nedůstojnosti udržovat. Pokud by člověk svůj pravý stav rozpoznal, ukáza-

13 Tamtéž, s. 15.

14 Ve zkratce řečeno, Hejdánek je přesvědčen, že vnímat umělecké dílo znamená vždy znovu se otevírat jeho vnitřnímu světu, vnitřní stránce, přičemž vnější stránka díla k tomu poskytuje jen základní vodítko. V posledu však nejde ani o to setrvat ve vnitřním světě díla, ale otevřít se výzvě, ke které dílo míří a která oslovovala jeho autora. Kýč naproti tomu představuje pouhý estetický objekt, jehož vnitřní stránka je velmi chudá.

15 Tamtéž, s. 16.

16 Tamtéž, s. 17.

17 Tamtéž, s. 20.

18 Krátce před vznikem Hejdánkova textu „Ideologie a kýč“ vyšel v *Tváři* zkrácený překlad Gieszovy studie „Fenomén kýče“, který byl jednou z významných inspirací Hejdánkových úvah. Viz Giesz, L., *Fenomén kýče*. Přel. M. Černý. *Tvář*, 4, 1965, s. 11–16.

19 Hejdánek, L., *Ideologie a kýč*, c.d., s. 17.

la by se ihned naléhavost jeho proměny. To ovšem není z pohledu ideologie žádoucí. Tak jako pravé umění i pravá filosofie jsou vždy výzvou k proměně, ideologie a kýč chtějí člověka ukolébat, a to dokonce ještě dřív, než by mohl být jakkoli znejistěn. „Kýč je líbivý, protože uspokojuje, protože líčí věci, situace, lidi v jejich kráse nebo v tom, co je za krásu pokládáno. Ideologie uspokojuje, protože zdůvodní, proč to, co se stalo a co je, se muselo stát a musí být, a dokonce proč je správné, aby to tak bylo. Ideologie uspokojí, protože ukáže, jak se máme na věci dívat, abychom neviděli to, co je na nich nesnesitelné, a abychom místo toho viděli to, čím jsou ozdobou naší epochy.“²⁰

Sám sobě soudcem

Jak již bylo řečeno, předmětem kritického uvažování se ideologie staly až relativně nedávno, teprve v 19. století. Souvisí to ovšem s tím, že i samy ideologie jsou poměrně nové. Podle této Hejdánkovy pozoruhodné teze se ideologie objevují až s počátkem novověku.²¹ Nejsou něčím, co by nás provázelo odevždy, ale vznikají až jako důsledek významného posunu, k němuž došlo až v období, které počíná rozpadem pozdního středověku a končí začátkem nové doby. Rodící se novověká filosofie tehdy „přesunula ve své interpretaci eschatologickou perspektivu do subjektu, do centra subjektivity, a za nejvyšší instanci, před níž se člověk má odpovídat, prohlásila jeho vlastní svědomí“.²² Co to přesně znamená?

Vypracování této myšlenky našel Hejdánek u Geoga Pichta,²³ který analyzuje obsahové posuny termínu „odpovědnost“ od antiky až do novověku, a ukazuje, že dvě souvislosti, k nimž se odpovědnost tradičně váže a které ji konstituují,²⁴ totiž odpovědnost za něco a odpovědnost před nějakou vyšší instancí,²⁵ prošly na počátku novověku zvláštní proměnou. Od Descarta se tou instancí, před níž jsme mravně odpovědní a již se máme vykázat, stalo myslící já a jeho vlastní principy: novověk odpovědnosti rozumí jako odpovědnosti před sebou samým, před vlastním svědomím – a také jako odpověd-

20 Tamtéž, s. 18.

21 Podobně překvapivá je Hejdánkova teze o vzniku pojmového myšlení v antickém Řecku.

22 Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí I*. Nahrávka bytového semináře z 19. ledna 1987, Archiv Ladislava Hejdánka, cca 8:51. Dostupné na: www.hejdanekeu.cz; [cit. 11. 7. 2022].

23 Picht, G., *Begriff der Verantwortung*. In: týž, *Wahrheit, Vernunft und Verantwortung. Philosophische Studien*. Stuttgart, Klett 1969, s. 318–342.

24 Tamtéž, s. 320: „Diese Verweisung kommt zur Verantwortung nicht nachträglich hinzu, sie macht vielmehr Verantwortung überhaupt erst möglich. Der Begriff der Verantwortung wird durch diese doppelte Verweisung konstituiert.“

25 Tamtéž, s. 319: „In dem Begriff der Verantwortung liegt eine doppelte Verweisung: man ist verantwortlich für eine Sache oder für andere Menschen, und man ist verantwortlich vor einer Instanz, welche den Auftrag erteilt, der die Verantwortung begründet.“

nosti za sebe sama. Klasickou formulí je v tomto smyslu Kantův kategorický imperativ.²⁶ „Základní zákon novověké filosofie a etiky – reflexe svého vlastního myšlení myslícím já,“ říká Picht, „je sekularizovanou podobou křesťanské starosti o duši, o její spásu a pravdivost, jež se otevírá v dialektice svědomí a vědomí.“²⁷

Hejdánek na Pichtovu analýzu přímo navazuje. Ještě Římané neaplikovali pojem odpovědnosti na oblast etiky, odpovědnost měla především právní konotace, člověk se odpovídal před světským soudem. Eschatologický rozměr odpovědnost získala až ve středověku, a to ve významu ospravedlnění před soudnou stolicí Boží. Novověk pak položil tuto eschatologii do centra subjektivity. Z odpovědnosti před posledním soudem se stává odpovědnost před sebou samým. Člověk jako by se zvláštním způsobem rozdvíjel: je obžalovaným, ale zároveň i soudcem, a celý soud se odehrává v jeho vlastním vědomí. Ten, kdo soudí, jako kdyby sám sebe promítal ven ze světa, ze své vlastní situace, za niž nese odpovědnost.²⁸ Tak mj. vzniká i koncept transcendentálního subjektu, promítnutého mimo tento svět.

Hejdánek si všímá důsledků, které uvedená proměna přinesla. „Obrovská nesnáza a zároveň specificky moderní nebo novodobé nebezpečí spočívalo a spočívá v tom, že s tímto mimosvětovým já jakožto subjektem se může pohodlně ztotožnit každý. A to bez závislosti na úrovni svého myšlení, bez závislosti na úrovni své kultivovanosti, své mravní citlivosti. Každý se toho může dovolat.“²⁹ Pro Hejdánka to ovšem není argument proti svědomí jakožto mravní instanci, ale upozornění na nejednoznačnost, resp. na důležitost kultivace, tedy výchovy a vzdělání, které mají zahrnovat také rozvoj svědomí jako sensoria mravní stránky každé situace. „Svědomí je subjektivní záležitost, ale je to záležitost neobyčejně významná, protože znamená vědomí skutečného napětí mezi tím, co jest a co má být.“³⁰

Posun, k němuž v novověku došlo, se dá z jiné strany ilustrovat na známém výroku apoštola Pavla z Listu Římanům: „Nebo chtění hotové mám, ale abych vykonati mohl dobré, tohoť nenalézám.“³¹ Pavel tu popisuje prožívaný osobní rozpor mezi svým chtěním, tedy vůlí, a svým jednáním. Jeho vůle je správná, jen ji nedovede vykonat, nenalézá k tomu náležitý způsob. Tento

26 Tamtéž, s. 320–321.

27 Tamtéž, s. 322: „Das Grundgesetz der neuzeitlichen Philosophie und Ethik – die Reflexion des denkenden Ich auf sein eigenes Denken – ist die säkularisierte Form der christlichen Sorge der Seele um ihr Heil und um ihre Wahrheit, die sich in der Dialektik von Gewissen und Bewußtsein eröffnet.“

28 K tomu viz Picht, G., *Hier und Jetzt: Philosophieren nach Auschwitz und Hiroshima*. Bd. I. Stuttgart, Klett-Cotta 1980, s. 202: „aus der Welt herausprojiziert.“

29 Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí I*, c.d., 18:40.

30 Tamtéž, 40:50.

31 Římanům 7, 18, podle kralického znění.

protiklad vůle a jednání se ale u moderního člověka posunul „do rozporu mezi vědomím, co by se mělo udělat, a nechutí, nevdít to udělat“.³² Takový popis situace je z dnešního pohledu mnohem realističtější – zatímco zachycení rozporu u Pavla se nám nezdá být dost přiléhavé a vlastně se do něj nedokážeme vžít. Způsob, jakým apoštol Pavel mluví, je cizí způsobu, jakým jsme zvyklí hovořit my.³³ Moderní rozpor mezi vědomím toho, co by se mělo udělat, a nevdít to udělat, pak de facto znamená napětí mezi svědomím a naším „přirozeným“ chtěním nebo nechtěním – tedy nejenom rozpor s našimi činy. Rozpor mezi vědomím a jednáním se přesouvá dovnitř našeho vědomí,³⁴ subjektivizuje se.

Provedený rozbor je důležitý, neboť odhaluje podmínku možnosti vzniku falešného vědomí,³⁵ nebo jinak řečeno, podmínku možnosti vzniku ideologie: pokud je člověk sám sobě poslední autoritou, před kterou se má obhájit, otevírá se možnost, že má zájem na tom, aby sám sebe podváděl a klamal, a že na takové sebeobhájení vynaložil veškerou rafinovanost i nejvyšší úsilí. Přesně tady nastupuje ideologie; nabízí snadno dostupné zdůvodnění, které člověku potvrdí existující *status quo*. Zájem moderního člověka na tom, aby mohl sám sebe přesvědčit, že jeho život je v nejlepším pořádku, a ospravedlnit si i méně duchovní peripetie, vytváří prostor pro nejrůznější ideologie a je – v do té doby nesrovnatelné míře – umožněn tím, že se člověk sám sobě stal posledním soudcem.

Ideologie jako novodobá podoba zla

Nutná korekce myšlenek Marxe a Engelse proto podle Hejdánka spočívá v docenění pohybu, kterým člověk uniká mravnímu soudu nad sebou, jehož prostřednictvím dělá všechno pro to, aby se ospravedlnil nejen před druhými, ale zejména sám před sebou. Ideologií zasažený člověk není jen obětí poměrů, jakkoli poměry nelze bagatelizovat. Rozhodující z hlediska ideologie je skutečnost, že „je to vždy sám člověk, který spolupracuje na svém odcizení a prohlubuje je“.³⁶ Dnes je to ostatně zřetelnější než v dřívějších dobách, neboť

32 Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí I*, c.d., 45:20.

33 Tamtéž, 44:00.

34 Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí II*. Druhá část nahrávky bytového semináře z 19. ledna 1987. Archiv Ladislava Hejdánka, cca 1:15. Viz též Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/002*. Archiv Ladislava Hejdánka. Obojí dostupné na: www.hejdanek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

35 A také falešné odpovědnosti, která je pouhou nápodobou odpovědnosti skutečné. Spočívá v tom, že „člověk, aby se vyhnul velkým odpovědnostem, vymyslí si nějaké falešné odpovědnosti malé, a na ně se soustředí, aby sám sebe před svými očima ospravedlnil“. Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí II*, c.d., 3:00.

36 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/133*, bod 19. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdanek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

životní podmínky, zejména v euroamerickém prostoru, se dramaticky zlepšily, a přesto se nezdá, že by dnešní doba byla méně ideologická.

Člověk se odevzdává ideologii spíš nevědomky a dobrovolně, a podílí se tak na nepravém dění, které má ve skutečnosti jen parazitický charakter a bez aktivního zapojení (a využití) člověka by vlastně nebylo možné. Skrze toto zapojení se ale člověk odcizuje také sobě samému i své skutečné lidskosti.³⁷ A v tomto bodě se téma ideologie blízce spojuje s tématem zla. Z dějinného hlediska je zlo mnohem starší než ideologie,³⁸ v novověku se však právě ideologie stává jeho význačnou podobou, a to v následujícím smyslu: hlavní zlo naší doby nespočívá v porušení mravního imperativu (zákona „ty máš“, jak to Hejdánek také vyjadřuje), nýbrž v pokrytectví, které vynakládá veškeré úsilí, aby navenek obstálo, ale přitom dosáhlo něčeho, co je s mravním imperativem v rozporu.³⁹ Novum, jak ukázal Georg Picht, nepředstavuje samo pokrytectví, ale situace, v níž jsme sami sobě soudci, a můžeme tak sami sobě přitakat.

Morální zlo – oproti běžnému většinovému mínění – není nic démonického a obvykle ani neplyne ze zlé vůle. Na počátku bývá spíš bezradnost následovaná chybou, která nás dostává na cestu zla. To ale stále ještě mnoho neznamená, chybu udělá každý. Zlo se naplňuje teprve tehdy, když se z této cesty nechceme dostat – navzdory tomu, že se ukazuje jako cesta zla. K takovému paradoxnímu stavu dochází skrze naši sebeobhajobu, kterou instinktivně obalujeme své činy nebo hájíme životní praxi těch, kdo jsou na tom podobně jako my. Falešná reflexe, která podporuje falešné čínění, nám umožňuje v naší situaci setrvat, a dokonce zdánlivě se ctí obstát. Naše vůle v tomto procesu není zlou vůlí, ale spíš vůlí, kterou navzdory skutečnosti usilujeme prezentovat jako dobrou.⁴⁰

Na stejný problém mimochodem naráží v eseji *Moc bezmocných* i Václav Havel: „Ideologie jako zdánlivý způsob vztahování se ke světu, nabízející člověku iluzi, že je identickou, důstojnou a mravní osobností, a usnadňující mu tak jí nebyť; jako atrapa čehosi ‚nadosobního‘ a neúčelového, umožňující mu obelhat své svědomí a zamaskovat před světem a před sebou samým své pravé postavení a svůj neslavný ‚modus vivendi‘.“⁴¹ Tyto pronikavé Havlovy analýzy si dnes bohužel málo připomínáme a často v nich nedovedeme spatřit víc než triviality a všeobecné moralizování.

37 Srov. tamtéž bod 13.

38 K tomu např. Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/220*. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

39 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/134*, bod 25. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

40 K tomu viz Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí II*, c.d., od 1:50 a od 9:00.

41 Havel, V., *Moc bezmocných*. Praha, Lidové noviny 1990, s. 9.

Zlo, právě tak jako ideologie, se nejúčinněji skrývá za maskou pozitivních hodnot.⁴² Představuje morální kýč, který svou morální nezpochybnitelností zakrývá absenci čehokoli duchovního. Proto je zlo tak obtížně uchopitelné, neboť jeho parazitický charakter neumožňuje mít jeho výměr k dispozici předem: každá pozitivní hodnota může být později vyprázdněna a poskytovat ušlechtilou, zdánlivě nezpochybnitelnou masku zlu. Samo zlo sice dokážeme jako zlo pojmenovat, ale nikdy nebude jednou provždy pojmově osvětleno.⁴³ Modernistické pokusy demaskovat zlo vedly ve skutečnosti k pravému opaku toho, co zamýšlely, neboť jen poskytly zlu další novou masku. „Demaskování samo se ukazuje jako něco zlého, jako zlé počínání, jako dopomáhání zlu k pronikavějšímu úspěchu a vítězství.“⁴⁴ Mnoho lidí svým domnělým „bojem proti zlu“ napomáhá zlu ještě většímu a hroznějšímu.⁴⁵

Jestliže je ale ideologie schopna imitovat (a tím v posledu znevěrohodnit) jakoukoli pozitivní hodnotu a jestliže každé její demaskování poskytne ideologii jen nový budoucí převlek, neznamená to, že jsme vůči jejímu vlivu v posledu bezmocní? „Stojíme před úkolem myslet jinak. Ale jak dobro, tak zejména zlo musíme být schopni rozpoznat. Abychom je mohli poznat, musíme je nejprve uznat, musíme si je přiznat, a to nejen mimo sebe a jakoby proti nám stojící, ale také jako zlo v sobě.“⁴⁶ My sami jsme a vždy budeme plni obojího – tedy „ambivalentní“.⁴⁷ Hlavní fronta boje proti zlu je proto na naší vlastní straně, nikoliv na straně těch druhých. A ideologie může být překonána jedině „něčím, co se postaví do radikálního protikladu proti jakékoli ideologičnosti“.⁴⁸

42 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/147*, bod 2. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

43 Tamtéž, bod 6. Podle Hejdánka jde o nepřekonatelný limit předmětného myšlení. K tomu viz také týž, *Myšlenkový deník 87/148*, bod 9. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

44 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/147*, bod 3. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

45 Tamtéž, bod 4.

46 V popisu ideologie Hejdánek vlastně sleduje protestantský popis struktury hříchu. Hřích je tu vždy již předem, je „prvotní“, ale ne v tom smyslu, že by člověk byl z definice jakousi „nádobou hříchu“, ani proto, že by hřešit sám chtěl. Stejně jako u ideologie ani u hříchu není tak důležité, jak jsme se do něj dostali (na začátku bývá jen malá chyba), ale jestli chceme pracovat na tom, abychom se z něj dostali ven.

47 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník 87/148*, bod 10. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

48 Hejdánek, L., *Ideologie a kýč*, c.d., s. 14.

Svědění

Lidská situace tváří v tvář ideologii není zdaleka beznadějná. Máme-li ale být v boji s ní úspěšní, znamená to vzít vážně dvě důležité podmínky. Tu první jsme už zmínili: ideologii musíme uznat nejen jako něco, co stojí proti nám, ale také jako zlo v nás samých. Poznat ideologii jako skutečnou a působící lze jen z perspektivy první osoby. Jako něco, v čem vezím především já sám – a z čeho mám najít osobní cestu ven.⁴⁹ Bez takového uznání ideologie zůstane pouhým intencionálním předmětem spojeným s iluzí, že si vůči ní mohu udržovat bezpečný odstup. Zadruhé, jak bylo řečeno, pokud chceme s ideologií bojovat, tedy pokoušet se ji přímočaře reflektovat, definovat a demaskovat, dosáhneme pravého opaku. Jedinou cestou, jež může mít v boji proti ideologii úspěch, je usilovat o jinou, duchovněji podobu života. To zní jako prázdná fráze a plané moralizování. Zkusme to s pomocí Hejdánka zkonkretizovat.

Řekli jsme, že přenesení lidské eschatologie dovnitř vědomí znamená na jedné straně otevření dveří nejrůznějším ideologiím, kterým člověk podléhá právě proto, že může být sám sobě soudcem a nikdo ho při tom nemůže kontrolovat. Na druhé straně záleží jen na nás, jak s touto proměnou naložíme, a to zejména v tom, jak budeme přistupovat k lidskému svědomí. Budto jako k určitému pocitu, který ze sebe zažíváme a který bývá odrazem společenských zvyklostí či konvencí, anebo, řečeno augustinovsky, jako k ozvěně Božího hlasu v nás – a jediné tato možnost představuje cestu víry.⁵⁰

Svědění je u Hejdánka tou částí či složkou vědomí, která se „připodobňuje“ (*SYNEIDESIS*). Bere na sebe podobu oslovení ryzí nepředmětností. Svědomí proto Hejdánek chápe jako posla pravdy, či spíše jakéhosi spolu-posla (*SYNANGELOS*), který do našeho vědomí uvádí skutečného posla pravdy, nepředmětnou výzvu, už jako „naším vědomím uvědoměnou“. Otevřenost pravdě pak znamená, že „kus svého vědomí propustíme ze svých služeb, dovolíme mu, aby se stalo služebníkem nebo poslem pravdy, vrátilo se k nám a my se otevřeme vůči této kdysi části svého vědomí a necháme si proměnit celý zbytek svého vědomí. Anebo nenecháme, to je druhá možnost,⁵¹“ dodává Hejdánek.

49 Hejdánek, L., *Myšlenkový deník* 87/148, bod 10. Archiv Ladislava Hejdánka. Dostupné na: www.hejdaneek.eu; [cit. 11. 7. 2022].

50 Augustinový pohled na svědomí jako na místo Boží přítomnosti v lidské mysli byl zejména v době Hejdánkova mládí mezi křesťany velmi živý a promítl se i do dokumentů Druhého vatikánského koncilu. Hejdánkovo pojetí víry tím bylo nepochybně ovlivněno. U Augustina je sice eschatologie vtažena do subjektu, ale tam je zároveň přítomen i Bůh – svědomí je tu sice část našeho vědomí, ale nejsme to my, kdo ji v posledu kontroluje. Filosofická repríza augustinovského zniternění, ke které dochází na počátku novověku, tak není reprízou ve všech ohledech: soudcem nade mnou už přestává být Bůh, ale stávám se jím já sám.

51 Hejdánek, L., *Odpovědnost a svědomí II*, c.d., 29:15

Výklad svědomí se u Hejdánka do velké míry překrývá s myšlenkovou konstrukcí tzv. ekstatického momentu reflexe. V něm subjekt odstupuje od sebe a setkává se s nepředmětnou výzvou, aby se k sobě vrátil, ale už touto výzvou proměněn. Zkušenost svědomí je ovšem fenomén výrazně širší, neomezující se jen na záležitost intelektuální reflexe. Jde nejen o myšlení, ale o otázku celkového životního přístupu, chceme-li se dát k dispozici pravdě a sami sebe tím vysvobozovat ze lži a ideologie, anebo o takové životní možnosti ani neušíme a ve lži a v ideologii – i kdyby nevědomky – setrváváme.

Nejistota a bezradnost, která je součástí každé lidské situovanosti ve světě, tak nemusí nutně znamenat přímou cestu do ideologie. Může se stát nejistotou a bezradností, která si zároveň nezoufá, ale má naději, nesoustředí se na psychický komfort a nesleduje neustále své emoce i dostatečnou míru benefitů, které od života získává, nýbrž dává podíl na svém vědomí pravdě a je touto pravdou proměňována, a to nejlépe společně s dalšími. Pak se stává tou nejlepší obranou před všemožnými ideologiemi dnešní doby. Novověký člověk ale nejenže sám sebe v posledu obhajuje a soudí, ale také ve všem svém činní spoléhá jen na své vlastní síly a zdroje. Žádnou pravdu potom nepotřebuje. Právě v tom spočívá specifický evropský nihilismus: člověk chce být strůjcem svého osudu a chce si svůj úděl sám ze sebe zasloužit, a to zejména svou činorodostí. Nikoli ve víře, ale v chronické činorodosti hledá, a nikdy zároveň nenalezne životní jistotu.

Hejdánek připomíná jiné životní krédo, které najdeme opět u apoštola Pavla. Popisuje v něm životní cestu, která je sice stále dostupná, ale novověkému člověku připadá cizí: „Ne že bych již dosáhl, aneb již dokonalým byl, ale snažně běžím, zda bych i dostihnouti mohl, načež uchvácen jsem [od Krista Ježíše].“⁵² Pavel usilovně běží a jeho život je všechno jiné než pasivní čekání na Boží milost. Ale nenamlouvá si, že by to podstatné mohl „urvat“ sám svými vlastními silami, ale naopak věří, že bude v posledu uchvácen něčím, co mu vyjde vstříc a co nebude jeho dílem ani zásluhou.

Velkou výzvou dnešní doby je najít a obnovit životní styl, který umožní právě uskutečňování člověka jako duchovní bytosti a v němž bude mít pravda své pevné místo. Navzdory tomu, že z běžného života byla už prakticky vytěsněna, a to i u těch nejlepších z nás, a byla nahrazena pestrá činorodostí a ideologickým aktivismem. Tuto výzvu už dávno není možné adresovat celé společnosti, ale jen osobně každému z nás.

---

52 Filipským 3, 12, podle kralického znění.